

УДК 330.35

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ

*О. Б. Нікітіна, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»
olga_ni@mail.ru*

У статті досліджується сутність та основні риси постіндустріального суспільства. Окреслено теоретико-методологічні засади управління розвитком національної економіки в умовах розбудови постіндустріального суспільства. Показано основні тенденції переходу української економіки від факторно-ресурсної стадії конкурентоспроможності до економіки знань.

Ключові слова: економічна система, структура, національна економіка, пропорції відтворення, технологічний уклад, постіндустріальне суспільство, управління розвитком національної економіки.

Постановка проблеми. В умовах постіндустріального соціально-економічного розвитку збільшується загальний ступінь ентропії у функціонуванні соціальних підсистем. За відповідних умов визначення змісту сучасної структури національної економіки, тих елементів, які забезпечують її стабільність та ефективний розвиток, стає сьогодні однією із основних теоретико-методологічних проблем у сфері управління національною економікою. З урахуванням впливу на трансформаційні процеси глобалізації постає проблема адаптації українського суспільства до реалій постіндустріального світу.

У світлі окреслених завдань від України сьогодні вимагається динамічний економічний розвиток на основі інновацій, глибокої та комплексної модернізації економіки та суспільства в цілому. Модернізація має торкнутися та охопити наукову, технологічну, організаційну й виробничу сфери та здійснюватися у відповідності до нової економічної доктрини, яку необхідно прийняти

без вагань в якості базового програмного документу для країни. Остання має визначити вектор нової економічної політики України та окреслити напрями реформ у суспільстві на найближчі роки, котрі дозволять побудувати суспільство знань, суспільство, де домінують високотехнологічні галузі та інтелектуальні послуги, а формування прибутків відбувається, перш за все, за рахунок освіти, науки та інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку національного господарства в умовах постіндустріалізації досліджують як українські, так і зарубіжні вчені. В працях О. І. Амоші, В. М. Гейця особлива увага приділяється аналізу проблем становлення економіки знань, глобальних змін економічного ландшафту планети, світового досвіду інноваційних трансформацій та нових форм інституційної організації постіндустріальної економіки [1]. Автори пропонують власне бачення стратегічних завдань побудови інноваційної економіки в Україні та розвитку інституційних

передумов українського інноваційного проєкту. Ними робиться висновок про необхідність негайної розробки напрямів модернізації та доктрини розвитку економіки знань в Україні.

Інший дослідник, Я. А. Жаліло, детально проаналізував особливості практичної реалізації економічної стратегії держави в процесі ринкових трансформацій в Україні і дійшов висновку щодо еволюції основних засад такої стратегії, передумов та критеріїв її ефективності [2].

Значна увага проблемам теорії і методології аналізу глобального розвитку приділена в працях А. С. Філіпенко, в яких автор виявив органічний зв'язок економічного розвитку України і світогосподарських глобальних зрушень [3].

Наукові дослідження А. А. Чухно присвячені аналізу природи економічних систем та механізмів їх функціонування й розвитку, встановленню взаємозв'язку і взаємодії індустріальної ринкової та інформаційної (знаннєвої) постіндустріальної економіки [4].

Ці досягнення вітчизняної економічної думки були здійснені на основі теорії постіндустріального суспільства, яку розробляли зарубіжні вчені у другій половині ХХ ст.

Французький соціолог Р. Арон, а потім відомий американський дослідник Д. Белл виявили проблеми індустріальної цивілізації та детально обґрунтували, що саме фактор технологічного прогресу визначає розвиток суспільства, а не політичні й соціальні чинники [5]. Вчені розкрили й обґрунтували докорінний методологічний принцип постіндустріалізму, що сприяв розвитку нових можливостей цієї теорії.

Водночас, значна частина проблем, пов'язаних з розумінням природи постіндустріального суспільства, його сутності та ролі інноваційної економіки у його становленні, чинників формування якісно нової мотиваційної системи економічних суб'єктів все ще залишаються не розкритими і потребують подальшого дослідження.

Формулювання мети статті. Представлене дослідження присвячене визначенню теоретико-методологічних основ управління розвитком національної економіки в умовах розбудови постіндустріального суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток цивілізації відбувається через глобальні історичні етапи – патріархальне або доіндустріальне суспільство на початку, згодом традиційне індустріальне суспільство й новітнє постіндустріальне суспільство, базові засади якого наразі тільки формуються.

На кожному етапі суспільного розвитку панував свій спосіб виробництва, в основі якого лежала певна технологія.

Технологія як визначена послідовність виробничих операцій і процесів підпорядкована досягненню певного результату, тобто виготовленню продукту праці. Кожна технологія, розв'язуючи проблему виробництва окремого продукту, має певні технологічні межі, що визначають можливості цієї технології та зумовлюють перехід до досконаліших технологічних процесів. Причому один і той самий продукт виробляють за різними технологіями. Тобто в межах технології, яка переважає, можна знайти ліпші та гірші способи виробництва, що залежить від рівня знань цих процесів і вміння обирати найефективніший з них. Застосування і використання нової техніки і технології дають змогу зменшувати індивідуальні витрати виробництва до рівня нижче суспільно необхідних і досягати вищих, ніж середні, суспільних результатів виробництва. Але технологія має певну межу, тобто потенціал, закладений у ній, вичерпується, і вона виявляється неспроможною для подальшого прогресу.

Технологічна межа означає, що вищих результатів виробництва досягають лише за умови переходу до нової, досконалішої технології. Процес розвитку такий: застосування нової техніки і технології, що дає додаткові доходи, поширюється, охоплює більшу кількість підприємств і фірм, що зменшує суспільно необхідні витрати до рівня, встановленого новими умовами виробництва, і для подальшого збільшення доходів слід застосовувати ще новішу й ефективнішу техніку та технологію, що забезпечить зниження індивідуальних витрат до рівня нижче нинішніх суспільно необхідних.

Технологічні рівні, що характеризуються єдиними технологічними принципами, називаються технологічними укладами.

Отже, періодично відбувається заміна технології, що переважає, за якої виробляється основна продукція, на нову – досконалішу і продуктивнішу. Перехід до нової технології – технологічний стрибок. Його потужність визначається рівнем ефективності нової технології, наскільки вона переважає ту, що функціонує чи функціонувала.

В центрі індустріального суспільства є базове співвідношення «людина – знаряддя праці» (машина, технологія), а людський світ перетворюється на світ технічний. Прагнення до підкорення природи та індустріальна революція означали спробу замінити природний порядок речей раціонально-технологічним. Людина стала додатком до машин і технологічних процесів, та масовим споживачем індустріально вироблених речей. Суспільство бюрократизується та утверджується відношення до людини як до елемента великої машини або речі.

Постіндустріальне суспільство, нова фаза розвитку цивілізації, висуває на перший план взаємостосунки «людина – людина», а світ стає переважно соціально-етичним. Логіка цивілізаційного процесу спрямована на розвиток людської особистості, підносить цінність людини, що стає все більш включеною не тільки в природні та технологічно-трудова а й соціокультурні процеси. Культура й духовність стають базою цивілізаційного розвитку, гуманізують технологію та спрямовують її до гармонії з природою. Духовне середовище все більше визначатиме соціальний прогрес постіндустріального суспільства.

Об'єктивним фундаментом зародження й розвитку нової постіндустріальної перспективи стала структурно-технологічна революція, що відбувається наприкінці ХХ

т.. Зародження економічних засад постіндустріального суспільства обумовлено різким піднесенням економічного значення інтелекту та знань; масовим впровадженням сучасних інформаційних і ресурсозберігаючих технологій, що радикально знижують енерго-, матеріало-, трудові та інші витрати; принципово новою структурою продуктивної діяльності.

У постіндустріальній економіці вміння та здібності людини, увесь її інтелектуальний, психофізичний і соціокультурний по-

тенціал, й навіть духовний стан, перетворюються на головний виробничий ресурс. Саме практичне застосування знань в процесі створення високотехнологічної продукції стає основним джерелом додаткової вартості. Таким чином, перетворення знань та здібностей людини на основне джерело багатства робить людину та її високоякісну працю провідним чинником постіндустріальної економіки. Суспільство стає економічно зацікавленим в розвитку людської особистості, яка перетворюється на визначальну економічну цінність й потребує належного піклування і створення комфортних умов, в тому числі сприятливого природного довкілля.

Відповідно до нового значення людини, в постіндустріальному суспільстві на перший план виходять соціальні галузі, що забезпечують ефективне відтворення та розвиток людського потенціалу – сфера послуг та відпочинку, освіта та охорона здоров'я, засоби масової інформації тощо. Соціальні інвестиції, тобто вкладення капіталу в людей, стають економічно доцільними й ефективними та значно підвищують якість праці.

Постіндустріальна цивілізація здійснює всебічну гуманізацію людського життя, а новітній гуманізм поєднує в собі духовне та прагматичне значення. Водночас, в силу нерівномірного розвитку людства та певної обмеженості ресурсів до реального впровадження її засад на Землі має відношення значно менше ніж один мільярд людей («золотий мільярд»).

На жаль, в Україні постіндустріальні інновації досі не стали належним засобом підвищення конкурентоспроможності.

Відтак, завдання переходу до інноваційної моделі розвитку зберігає свою актуальність, яка суттєво посилюється у світлі сучасних зовнішніх і внутрішніх викликів.

В постіндустріальному світі – активне господарське зростання не здатне змінити становище країни в системі світового розподілу праці та забезпечити її стабільний і комплексний розвиток. Традиційна оцінка економічного зростання через призму зміни макроекономічних показників не дає правильного уявлення про динаміку національних економік. Зростання ВВП Китаю значно випереджає аналогічні показники США та

ЄС, але якість соціально-економічного розвитку даних країн значно вище.

Інтенсифікація участі українських підприємств в міжнародних виробничих ланцюгах не може виступати пріоритетом економічної політики: у такому випадку Україні відводиться роль постачальника продукції з низьким ступенем обробки або виконавця простих складальних операцій. Виробництво буде зосереджено на окремих низько технологічних стадіях, що генерують незначну додану вартість, проте потребують високих затрат праці (робоча сила в Україні є привабливою для ТНК саме з огляду на її низьку вартість). Досягнення прогресивних структурних змін в економіці є неможливим. Збільшення обсягів доданої вартості через технологічне оновлення виробництва та підвищення продуктивності праці можливе у рамках самодостатніх, незалежних галузей промисловості».

Впливовість держави залежить від ступеня конкурентоспроможності в інноваційній сфері. Саме тому, лише модернізація традиційних індустріальних галузей не може бути використана в якості економічної стратегії відродження України.

Переконані, що парадигма нової економічної політики по формуванню «економіки Знання» є безальтернативним вектором державотворчого процесу. Під впливом технологічної та інформаційно-комп'ютерної революцій класичний розподіл праці між багатими та бідними країнами може бути змінено, що дає останнім шанс «обійти історію на повороті». Проклавши шлях до «економіки Знання», бідні країни можуть вирватися із замкненого кола, у якому у багатих – технології, ноу-хау, гроші, а у бідних – ресурси та дешева робоча сила. Україна має надзвичайний по силі і потенціалу «людський капітал», який може стати надійною основою конкурентоспроможності. Цей капітал необхідно скоріше модернізувати, використовувати та примножувати.

Таким чином, потрібно говорити про «дієздатність національного уряду» – ключову проблему національної економіки на шляху до постіндустріального світу. Безумовно, процес інституціоналізації України є похідним від усвідомленої спроможності громадян колишньої УРСР до глибокої

внутрішньої трансформації.

Економіка України все ще переживає складний період структурної перебудови. Кризові явища вітчизняної економіки пов'язані, передусім, з кризою невизначеності не лише основних виробничих активів (реального стану та власності), але й відтворювального потенціалу на загал.

На наш погляд, такий стан речей викликає проблеми, які перешкоджають трансформації України до викликів постіндустріального світу:

- відсутність у суспільстві попиту на модернізацію. Національна економіка де-факто розпалась на численні територіальні та галузеві сегменти. Представлені у владі бізнес-групи зорієнтовані на низькотехнологічний експорт і включені до глобальної економіки як периферійна частина. У населення відсутня готовність обмежити споживання, великий бізнес має можливість зменшити податкове навантаження, користуючись послугами офшорних зон – тож, має місце конфлікт інтересів;

- нестача ресурсів для реалізації анонованих проектів та програм внаслідок великого валового державного боргу і нестабільної внутрішньополітичної ситуації;

- регіоналізація держави, яка загрожує цілісності господарського комплексу країни, посилює диспропорції в економічних відносинах між різними областями країни

На сьогодні економічний потенціал України переважно сконцентровано в її східній частині (понад 40% основних фондів, понад 35% виробництва валової доданої вартості, понад 55% виробництва промислової продукції, третина обсягу інвестицій в основний капітал). Основний потенціал науково-дослідницьких установ головного джерела інновацій розташовано в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Львові та Одесі (68% організацій, що виконують НДДКР), в Дніпропетровської та Харківській областях сконцентровано п'ята частина підприємств України, що впроваджували у виробництво інновації та випускали вперше в Україні нові види продукції машинобудування [11].

Забезпечення конкурентоспроможності можливе за умови використання національних конкурентних переваг, які базуються, на

сьогодні, у геополітичному розташуванні та виробничо-технологічній спадщині колишнього СРСР.

Ми переконані, що стратегічними напрямками економічного розвитку України повинно стати, перш за все:

1. Оновлення основних фондів ГМК на інноваційній основі з обов'язковим впровадженням енергозберігаючих технологій.

2. Розвиток транзитних можливостей, транспортних потужностей.

3. Зміцнення та розвиток інноваційних галузей – підприємств ракетно-космічної, авіаційної, атомної, фармакологічної промисловості.

Разом з тим, розвиток інноваційних галузей економіки України потребує одночасного забезпечення соціального розвитку.

Визначальним чинником в процесі постіндустріальної модернізації є ступінь відповідності національної освіти, академічної та прикладної науки викликам нового часу.

Ми вважаємо, що в Україні із усією гостротою постала необхідність широкого обговорення та розробки національної стратегії конкурентоспроможності країни у глобальній економіці Знання. Україна все ще достатньо високо оцінюється у світі щодо рівня «винахідливості» населення, розгалуженості науково-дослідницької бази, рівня та якості освіти, відносно непоганого стану базової інфраструктури.

Зміни у системі прийняття рішень неминуче призведуть до пошуку реальних важелів підвищення конкурентоспроможності. Це стосується, насамперед, системоформуючих для України підприємств ГМК, ОПК, харчової та переробної промисловості. Відкритість дозволить не лише наблизити підприємства до інноваційно-інвестиційних потоків, але й реально оцінити потенціал та конкурентні можливості кожного окремого сегмента національного ринку в інноваційній площині.

Висновки. На наш погляд перехід від факторно-ресурсної стадії конкурентоспроможності до економіки знань зумовлять наступні чинники:

1. Асоціація з ЄС, що сприяє отриманню переваг в перспективі поглиблення енергетичної безпеки, розвитку належної інфра-

структури, посилення промислової інтеграції з високотехнологічними галузями європейських країн.

2. Стратегічне бачення політичною елітою майбутнього країни та створення ефективних механізмів досягнення політичного консенсусу щодо пріоритетів конкурентоспроможності країни.

3. Система освіти, особливо вищої, яка гнучко реагує на зміни й виклики.

4. Проведення глибоких структурних і соціальних реформ. Перш за все: реформування державних монополій, муніципального господарства, енергетичного сектору, фондового ринку, небанківських фінансових інститутів, пенсійної системи.

5. Істотне збільшення бюджетних асигнувань на науку й розробки (НДДКР).

6. Створення ефективної системи конвертування ідей у товари (комерціалізації інновацій) з особливим акцентом на стимулюванні патентної діяльності.

7. Створення галузі венчурного фінансування.

Література

1. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В. М. Гейця. – К. : Інститут економічного прогнозування НАНУ; Фенікс, 2003. – 1008 с.
2. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009, – 334 с.
3. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку : історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
4. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка : теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: [Пер. с англ.] / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
6. Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Г. В. Колодко; введ. глава Р. С. Гринберга. – М. : Магистр, 2011. – 176 с.
7. Тодаро М. П. Экономическое развитие: [Пер. с англ.; под ред. С. М. Яковлева, Л. З. Зенина]. / М. П. Тодаро. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
8. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 231 с.
9. Нуреев Р. М. Экономика развития : модели становления рыночной экономики / Р. М. Нуреев. – М. : Норма, 2008. – 640 с.
10. Пирог О. В. Науково-методичний підхід щодо визначення України європейського рівня економічного розвитку / О. В. Пирог // Економіка Крима. – 2011. – № 4(37). – 298 с.

11. Проблеми конкурентоспроможності економіки в умовах євроінтеграції: регіональні аспекти. В збірнику Національного інституту стратегічних

досліджень січень 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://old.niss.gov.ua/ book/Region/03-1](http://old.niss.gov.ua/book/Region/03-1). – Загол. з екрана.

В статье исследуется сущность и основные черты постиндустриального общества. Обозначены теоретико-методологические основы управления развитием национальной экономики в условиях генезиса постиндустриального общества. Выявлены основные тенденции перехода украинской экономики от факторно-ресурсной стадии конкурентоспособности к экономике знаний.

Ключевые слова: экономическая система, структура экономической системы, национальная экономика, пропорции воспроизводства, технологический уклад, постиндустриальное общество, управление развитием национальной экономики.

The essence and main features of the post-industrial society are examined. The theoretical and methodological foundations of development management of the national economy in conditions of postindustrial society are outlined. The basic trend of transition from the Ukrainian economy factorial resource to the stage of competitive knowledge economy are pointed out.

Keywords: economic system, the structure of the economy, the national economy, the proportion of reproduction, technological pattern, post-industrial society, management of the national economy development.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пилипенко Ю. І.

Надійшла до редакції 24.11.14.